

TOPLUMSAL BİLİMLERDE METODOLOJİNİN SINIRLARI: İKTİSAT BAĞLAMINDA BİR TARTIŞMA *

Dr. Vedat Ulvi Aslan
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
ORCID: 0000-0001-8583-145X

Öz

Özellikle iktisatta olmak üzere, toplumsal bilimlerde nicel çözümlere yer verilmektedir. Ancak toplumsal ilişkilerin ve bunlardan türeyen kategorilerin nicelleştirilmesi, özünde bir soyutlamayı gerektirmektedir. Bu soyutlama gerçek ve gerekli olmakla birlikte, soyutlamayı mümkün kılan toplumsal ilişkilerin özünün göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu durumda, nicelleştirilebilir görüngüler temelinde yapılan çözümlere ilişkin yöntem tartışmaları, bu görüngüleri mümkün kılan ilişkileri ele alamamakta, yapılan şey toplumsal ilişkilerin değil, onun belirli bir biçiminin çözümlenmesiyle sınırlı kalmaktadır. Bu durum, metodoloji tartışmalarında yansımaları bulmakta, doğrulanabilir olmayı tek bilimsel ölçüt görme eğilimindeki çözümler, gerçek soyutlamayı mümkün ve gerekli kılan ilişkileri ele alma kapasitesinden yoksun kalırken, metodoloji tartışmalarında ilişkilerin esasıyla ilgili içeriğin ele alınmadığı görülmektedir. İktisadi çözümlerde karşımıza çıkan iki örnek, ücret ve fiyat kavramlarıdır. Bu kavramlar nicel boyutlarıyla sınırlı bir çözümlere konu oldukları ölçüde, bunları ortaya çıkaran ilişkiler, hem çözümlere hem metodoloji tartışmalarına dışsal kalmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal bilimler, İktisat, Metodoloji, Ücret, Fiyat, Reel soyutlama

The Limits of Methodology in Social Sciences: A Discussion Within the Context of Economics

Abstract

Quantitative analyses have a place in social sciences, especially in economics. However, quantification of both social relations and those categories derived from them is, in essence, possible through abstraction. Abstraction, though real and necessary, leads one to ignore the social relations that make this abstraction possible. Debates on the method of analysis which is based on the quantified phenomena, then, fails to take into consideration those relations which give rise to these phenomena and analysis, thus, turns out to be limited to the forms of social relations instead of these relations themselves. This, of course, is reflected in the methodological debates. Those analyses which tend to consider verification as the only scientific criterion fails to handle the relations through which real abstraction becomes possible and necessary. The essence of these relations, thus, are omitted from methodological discussions. The concepts of wage and price in this sense constitute two examples which we observe in economic analysis. As long as these concepts, in analyses, are limited to their quantitative aspects, the relations from which they derive are also excluded from both those analyses and methodological debates.

Keywords: Social sciences, Economics, Methodology, Wage, Price, Real abstraction

* Makale geliş tarihi: 01.11.2021
Makale kabul tarihi: 22.11.2021
Erken görünüm tarihi: 02.12.2021

Toplumsal Bilimlerde Metodolojinin Sınırları: İktisat Bağlamında Bir Tartışma

Giriş

İktisadi bir kategori olarak fiyat, bir bilgi kategorisi ve çözümleme aracıdır. Ancak fiyat, diğer taraftan, toplumsal yapıya ilişkin çözümlemeyi kavramsal ve pratik olarak belirli bir çerçeveye sığmaya zorlamakta ve bu yönüyle kavrayışımızı sınırlamaktadır. Bu sorunu aşmak için yapılması gereken şey, fiyatları kullanarak yapılan çözümlemenin, öncelikle ve esas olarak, fiyatların ne olduğu sorusu temeline oturtulması; böylelikle iktisadın sınırlarına bağlı kalınmamasıdır. Fiyatları veri alan bir çözümleme, kaçınılmaz olarak, nicelleştirilmiş bir evrenin içinde hareket etmek zorundadır ve bu durum nesnelere ve süreçlere sayılabilir şeylere dönüştürmeyi gerektirir. İnsanın doğaya yönelik araştırmalarında nicelleştirme, nesnelere tanımlayan fiziksel özellikleri veri alırken; topluma dair araştırmalarda bu durum, insanı tanımlayan toplumsal özelliklerin soyutlanmasını gerektirmektedir. Bu soyutlama belirli koşullar altında gerekli ve işlevsel olsa da, iktisadi ilişkilerin toplumsal içeriğinin çözümlenmesinde bir yanılsamaya dönüşmektedir. Bunu görmek ve göstermek için, bir yandan fiyatın iktisadi çözümlemede nasıl işlevsel kılındığına, diğer yandan, ‘neyin fiyat olarak ifade bulduğu’ sorusu temelinde, bu nicel görünümünün ne ile ilişkilendirildiğine bakmak gerekmektedir.

Bu yazıda, bu konu, iki örnek bağlamında ele alınacaktır. Bunlardan birincisi, bir gelir kategorisi ve elbette bir fiyat olarak, ücrettir. Ücret, genelde, emek faaliyetiyle ilişkili bir iktisadi kategori olarak görülmektedir. Oysa bu görüntüyü yaratan gerçekliğe bakıldığında, ücretin bu bağlamda tanımlı nicel bir veri olmadan önce, bir toplumsal ilişkinin ifade bulma biçimi olduğu görülmektedir. Burada iki konu öne çıkmaktadır: Birinci konu, ücretin aslında emek faaliyetinin karşılığıymış gibi görünmesine karşın, emeğin toplumsal gerçekleşme koşullarıyla ilgili olmasıdır. Ücret, aslında, emeğin karşılığı olarak değil, emek gücünün karşılığı olarak ödenmektedir ki, bu, ilişkinin tüm içeriğini değiştirmektedir. Burada söz konusu olan şey, bir kavram değişikliği değildir; tersine, doğrudan gözlemlenebilir olanın (doğrudan faaliyet olarak emek) asıl görülmesi gereken şeyin çözümlenmesine (ücreti ortaya çıkaran ilişki) engel oluşturmasıdır; zira açıklanmaya çalışılacağı gibi, ‘üretim faktörü olarak emek’

yani üretimin gerçekleşmesinin öznel unsuru olarak emek ile ücret arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Bu konuyu yöntemsel açıdan önemli kılan şey, aşağıda Althusser'e referansla açıklanmaya çalışılacağı gibi, görmeyi mümkün kılan durumun aynı zamanda bir 'gözden kaçırma' olayına meydan verışı, hatta buna yol açmasıdır. İkinci bir konu, ücret ilişkisini doğuran hukuki ilişkinin, temelde tarihsel nitelikte bir toplumsal ilişkiyle ortaya çıkmış olmasıdır. Bu konu, ücret üzerinden yapılan açıklama ve çözümlerinin, hangi ilişkiyi veri aldığını ve bu nicelleştirme olgusunun neyin üzerini örttüğünü göstermeyi gerektirmektedir.

Yazıdaki ikinci örnek ya da tartışma başlığı, genel olarak fiyat kavramına ilişkindir. Burada, fiyatın, 'bir şeyin fiyatı' şeklindeki görüntüsünün nasıl bir yanılma olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Fiyat, bir iktisadi nesnenin fiyatı gibi görünürken, bu görüntü, fiyatın aslında 'fiyatlar arasında bir fiyat' olduğu gerçeğini gizlemektedir. Fiyatın, bir ürünün mübadele edileceği parasal büyüklükmüş gibi algılanması iktisadi gerçeklik açısından bir yanlışlık içermese de, bu durum, iki temel soruya yer bırakmamaktadır. Birincisi, 'fiyat aslında neyi temsil etmektedir' sorusu; ikincisi, 'her biri fiyat cinsinden özdeşleştirilmiş ya da aynı niteliğin unsurlarına dönüştürülmüş olan 'iktisadi nesnelere' arasında bu ilişki nasıl kurulmaktadır' sorusudur. Özellikle ikinci soru bağlamında gösterilmeye çalışılacaktır ki, bize nesnel bir evrenin unsurları olarak görünen iktisadi kategoriler, aslında, aynı zamanda, bu evrende yer alan aktörlerin zihinsel düzlemde gerçekleştirdikleri bir soyutlama ile varlık bulmaktadır. Bu soyutlama, gerçektir; insan zihninin ürünü değildir; ne var ki, insanların bilinçli eylemleri olmaksızın da gerçeklik bulması mümkün değildir. Yazıda, hem bu toplumsal nesneliliğin para aracılığıyla nasıl gerçekleştiği, hem de para aracılığıyla gerçekleşen iktisadi ilişkilerin, bireyler ve davranışları temelinde ele alındığında nasıl bir düşünsel eyleme dönüştüğü açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu yazıda, bir ilişki olarak ücretin gerçek zemininin tanımlanamaması ya da çözümlenmenin dışında bırakılması; diğer taraftan fiyatın toplumsal düzeyde tanımlı nesneliliğinin görülemeyip salt bir ürüne ait özellik olarak algılanması üzerinden, toplumsal bilimlerde görülgü düzeyindeki gerçekleştirmeleri, bu görülgüye olanak veren ilişkilerin çözümlenmesini kategorik olarak dışladığı, bunun da önemli bir metodoloji sorunu olarak karşımıza çıktığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bu metodoloji sorununun bir yüzünde, nesnelere aynı niteliğe indirgeyerek yapılan hesaplamaların, bu indirgemeyi mümkün kılan ilişkinin göz ardı edilmesine neden olması; diğer yüzünde ise, bir nesneye aitmiş ve onu tanımlıyormuş gibi görünen bir niteliğin, aslında, tüm nesnelere kategorik olarak aynılaştıran bir ilişki dolayısıyla tanımlı olması yer almaktadır. Bu yazıda bunların çözümlenerek, toplumsal bilimlerde karşımıza çıkan bu iki yönlü sorunsalın aşılmasına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Ancak belirtmek gerekir ki, bu katkı, belirli bir metodoloji içinden yürütülen bir tartışma değil, metodolojinin kendisine dairdir. Bunu, Marx'ın *Grundrisse*'de ifade ettiği “somuttan soyuta” yönelen bir tartışma olarak düşünmek mümkündür (Marx, 1973: 100). Burada tartışılan emek-gücünün ve emek ürünlerinin fiyatları, iktisadi tartışmanın içinde somut kategoriler olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirli bir parasal büyüklük olarak tanımlanan bu fiyatlar, bu fiyat düzeyine karşılık gelen parasal miktar gibi, iktisadi ilişkiler içinde somut şeyler olarak belirmektedir. Ancak bunların “ne olduğu” ya da “nereden türediği”ne ilişkin sorulara bu somutluk düzeyinde yanıt vermek mümkün değildir; soyutlama, bu kategorileri doğuran toplumsal ilişkilerin çözümlenmesini gerektirmektedir. Belirli bir toplumsal ilişkinin somutlaşması olarak fiyat, kendisinin ve içinde yer aldığı ilişkinin somutluğunda, bir toplumsal ilişki olarak değeri ve onun temelinde yer alan mülkiyet ilişkilerini açıklama kapasitesine sahip değildir.

Diğer taraftan, burada yürütülen metodoloji tartışmasının, belirli bir disiplinin içinden yürütülme amacı güdülmeyeceğinin vurgulanması gerekir. Metodoloji, bir ilişkinin nasıl çözümlenmesi ve açıklanması gerektiği üzerine olan bilgi edinme sürecinin doğasına dair bir tartışmadır ve çözümlenmeye çalışılan ilişkinin doğasıyla doğrudan bağlantılıdır. Metodoloji tartışması bu ilişkinin doğasıyla belirlendiği için, ilişkinin doğasına dair bir tartışmanın, disiplinin kendi içinde yürütülen bir tartışma olması mümkün değildir. Nitekim iktisat metodolojisi, ekonomi evrenini açıklama girişimi olarak iktisada dair ve bu disiplinin içinden yürütülen bir tartışmadır. İktisat metodolojisi, ekonomiyi bilme ve çözümlenmeye çalışmanın doğasına ilişkin bir sorgulamadır. Bu nedenle, ekonominin doğasına yönelik bir tartışma, bu disiplinin içinde yürütülen bir metodoloji tartışmasının sınırlarını aşan bir içeriğe sahip olacaktır. Bu yazıda ‘metodolojinin sınırları’na ilişkin tespit ve eleştiri, böyle bir bağlamda yürütülmektedir.

1. Bilginin Nesnel ve Öznel Sınırları

Doğa ve toplumun belirli sınırlar dahilinde de olsa bilinebilir oluşu, tüm bilimsel faaliyetlerin temelinde yer alan bir kabuldür. Ancak bu bilinebilirliğin sınırlarının bulunması, bilimlerin tümünün üzerine bir gölge düşürüyor gibidir; çünkü bu sınırların aşılabildiği düşünülse bile, bu sınırların tümünden kalkması değil, yenisinin veya yenilerinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bilimsel etkinliğin nesnel ve/veya öznel unsurlarıyla ilgili olan bu sınırlar, metodolojik ve epistemolojik açıdan önemli tartışma başlıkları doğurmaktadır. Bilginin önündeki sınırların hem nesnel hem öznel boyutlarını birlikte düşünmek mümkünse de, bu iki türden sınırı ayrı ayrı ele almak, bazı açılardan yol açıcı görünmektedir. Eğer bilginin önünde nesnellikle ilgili sınırlar varsa, içinde

yaşadığımız evrenin verili nesnellüğünün tanımlanabilir olduğu kabulüyle, bu sınırların zaman içinde aşılabileceğini düşünmek mümkündür. Bir yönüyle spekülasyon olan bu düşünce tartışmalı görünse de, bilginin nesnel sınırları olduğu düşüncesinin aynı zamanda bu sınırların aşılabilir olduğu anlamına gelmesi, nesnellüğün bilgisine dair varsayımlara içkindir. Nesnellik, kavram olarak, bilimsel faaliyet açısından bizim dışımızda bir gerçekliği temsil ettiği sürece, bu nesnelliğe dair bilgiye ulaşmanın dışsal araçlarını (deneysel araştırmalar, teknoloji vb.) tanımlamak mümkün görünmektedir.

Ancak bilginin önündeki öznellik ile ilgili sınırlar, konuyu karmaşık hale getirmektedir. Bu durumda bilgiye giden yolun ‘sistemli bir arayış’ olarak tanımlanması güçleşecek, dolayısıyla bu arayışta nihai hedefe ulaşmak, zamanla tanımlı lineer bir süreç olmayacaktır. Bu bağlamda, doğal ve toplumsal dünyayı incelemenin yöntemleri farklı olduğu kadar, anlamı da farklıdır. İnsanın ve içinde yaşadığı toplumun doğasına dair soyut ve kavramsal değerlendirmeler, genellikle sosyal bilimlerin kapısından girmeye uygun görülmemektedir; çünkü bunların pozitivist bir anlayışla ele alınması mümkün değildir. Pozitivist olmayan yöntemlerin de bilim dünyasında kabul görmesi hayli zor görünmektedir. Sosyal bilimlerin bu açmaza verdiği tepki, kendi konusunun mahiyetini temel alan yöntemler geliştirmek değil, kendi bilgi nesnesini ‘doğallaştırmak’ yönünde olmuştur. McCarthy’nin belirttiği gibi, pozitivist metodoloji, değer yargılarından bağımsız bir yöntemle incelenen bir *nesnellik*; birbirinden bağımsız olarak doğrulanabilen ve *doğaya veya topluma ait nesnelere* yansıtan *nesnel olgular* varsaymaktadır (McCarthy, 1988: 3). Fransız Devrimi’nin yarattığı ‘altüst oluş’un ardından, “yeni sosyal düzenin istikrarlı biçimde kurulmasına çalışılacaksa, söz konusu modern sosyal bilimin olabildiğince kesin (ya da ‘pozitif’) olmasında yarar vardır” (Gulbenkian Komisyonu, 2003: 16-17).

Ne var ki, bu durum, metodolojik açıdan temel bir sorunsalın dışarıda bırakılmasına yol açmıştır. Bu sorunsal, yukarıda ifade edildiği gibi, bilginin öznel sınırlarıyla ilgilidir. Bilgimizin önünde sadece fiziksel engeller, kişiye özel bedensel ve/veya düşünsel açmazlar bulunmamakta; bunun ötesinde, toplumsallığımızın kendisinin doğurduğu meseleler bulunmaktadır. Bu konuda, Roy Bhaskar’ın bir tespiti işaret eden sorusu, önemli görünmektedir. Bhaskar, “bilimin mümkün olması için nasıl bir dünya olması gerekir?” (Bhaskar, 2008: 13) şeklinde bir soru yöneltmektedir. Bhaskar, konuyu farklı boyutlarıyla tartışıyor olmakla birlikte, bu soru bu yazıda temel bir çıkış noktası olarak alınmaktadır. Bunun nedeni, bilmek ve bilinebilir olmak şeklinde, biri bilen özneye, diğeri ise bilgi nesnesine dair temel bir sorunsal gündeme getirmesidir: Bilinebilir olmak, bilme eyleminin potansiyellerini mi, yoksa sınırlarını mı tanımlamaktadır? Bir başka ifadeyle, dünyanın bilinebilir olması, nesnellüğün bize sunduğu olanakları mı, yoksa öznelğin doğasından türeyen kısıtları mı ortaya koymaktadır?

Bu soruları anlamlı kılan konu, bilme eyleminin kendi doğasından kaynaklanan sınırlara işaret etmesidir; çünkü bilmek, öznenen nesneye yönelmiş bir kapasiteye olumlu bir anlam yüklemekle birlikte, bu kapasitenin sınırlarının tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu kapasitenin sınırlarına ilişkin söylenecek çeşitli şeyler elbette vardır. Örneğin duyuşsal algı kapasitemiz, çeşitli araçlarla (mikroskop vb.) geliştirilmiş ve sürekli geliştirilmekle birlikte, her ileri aşamanın aynı zamanda aşılması gereken yeni bir sınırının olması, ilerlemeye yüklenen anlama için bir çelişkidir. Diğer taraftan içinde yaşadığımız evreni mekân ve zaman yönünden kavramamızın sınırları olduğu da açıktır. Bu tür sınırlar anlaşılabilir ve bilimsel çözümlenmeye için olduğu ölçüde, sadece aşılabilir sınırlar olarak görünmektedir. Bir başka ifadeyle, bu sınırların aşılması, bilimsel araştırma ve çözümlenmeye dair tanımlanabilir (bazen nicel olarak) bir süreç olarak görülebilir. Ancak bizi asıl ilgilendiren, bilgimizin ve çözümlenme kapasitemizin nesnel kimi ölçütlere göre ilerleme kaydedip kaydetmemesinden öte, mevcut bilgimizin doğasına dair tartışmadır.

Bhaskar'ın aktarılan cümlesinde yer alan, dünyanın 'bilinebilir olması' tespiti, ilk bakışta dünyaya ait bir özellik olarak anlaşılmalıdır ve bu nedenle kimi önemli tartışmalara yol açması kaçınılmazdır. Bilinebilir olma durumu, dünyanın *kendisine* ait bir özellik değildir; bilinebilirlik, bilen özneyi varsayar. Ama buradaki en önemli konu, bilinebilirlik durumunun, insanın bilme kapasitesiyle sınırlı olması; dolayısıyla nesneye atfedilmiş bu özelliğin, bilme eylemine için oluşudur. Bir başka ifadeyle, mevcut olmakla birlikte belirli bir anda bilinebilir olmayan bir şeyin var olma olasılığı, kuramsal olarak yok sayılamaz. Doğa bilimleri açısından bunun mümkün ama belirli koşullar altında aşılabilir olma olasılığında ya da bu yönde bir iyimserliği besleyen bir durumun varlığından söz edilmişti. Buna karşılık, toplumsal bilimler söz konusu olduğunda, bunun aşılabilir olduğunu kesin olarak ileri sürmek mümkün değildir. Bunun nedeni, bilme sorunsalının öznel yönünün, toplumsal, tarihsel, ideolojik vb. unsurlara sahip olması ve bu unsurlarla bağlantılı konuların nesnel ölçütlerinin bulunmamasıdır. Örneğin tarihsellik, toplumsal ilişkilerin çözümlenmesinin ya da toplumsal hayatın anlaşılmasının en önemli kısıtlarından birini oluşturmaktadır. Tarihsellik olgusu, bir yandan toplumsal dünyada evrensel yasaların ve her koşula uyan nesnel standartların bulunmadığını ifade ederken, diğer yandan toplumsal dünyanın bilinebilirliğinin kapalı bir evren varsayımına dayandığını ortaya koymaktadır. Tarihsellik, toplumsal olanın belirli koşullar altında tanımlı ve geçerli olduğu anlamına gelirken; bu tanımlı ve geçerli olma halinin, verili tarihsel koşulların verili öznelerini varsaydığını göstermektedir. Toplumsal ilişkilerin tarihselliği, toplumsal insanın ve bilgi kategorilerinin, kavramların tarihselliği anlamına gelmektedir; dolayısıyla bu kategori ve kavramlar ile bunların karşılık geldiği olgu ve/veya süreçler arasında karşılıklı belirlenim ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla toplumsal dünya ile ilişkili

bilinebilirlik olgusu, zaten yalnızca bu dünyanın öznelere için tanımlıdır. Hobsbawm'ın dediği gibi, “bugünü meşru kılan ve açıklayan şey . . . geçmiş değil, bugüne dönüşen bir süreç olarak geçmiştir” (Hobsbawm, 1999: 29).

Tarihsellik olgusunun yarattığı temel sorunlardan biri, insanın maddi bir evrende yaşıyor ve nihayetinde maddi bir varlık olmasıyla bağlantılı olarak, belirli toplumsal ilişkilerden türeyen bilgi kategorilerinin ve kavramların içinin maddi varlık ve/veya süreçlerle doluyor olmasıdır. Bunu, Searle'ün (1983) yönelimsellik (*intentionality*) kavramıyla ilişkilendirmek mümkündür. İnsanın zihinsel durumları, düşünceler, duygular vb. mutlaka zihnin dışında bir şeye yönelmek durumundadır. İnsan bir şey hakkında düşünür, bir şeye sinirlenir, bir şeyden mutluluk duyar. Elbette insanın zihinsel durumlarının, birtakım ilişkiler temelinde gerçekleştiğini ve insanın kendi tikel varlığında veya bedeninde tanımlı olmadığını bilmekteyiz; ama bu zihinsel durumları, insanın dışında bir şeyle ilişkilendirirken bile, zihinsel eylemi (algılama) insanın özneliğine indirgemekte, bu eylemin konusunu da tamamen dışsallaştırmaktayız. Örneğin görme olayında “bir şeyin görme sınırı üzerindeki ışık etkisi, kendisini, görme sınırının kendi öznel duyarlılığı olarak değil, gözün dışındaki bir şeyin nesnel biçimi olarak gösterir”ken (Marx, 2011: 82), nesnenin görülmesi salt özneye, görünme durumu da salt nesneye ait bir şey olarak algılanmaktadır. Toplumsal hayatta da buna benzer bir durum olmakta, toplumsal ilişki ve ondan türeyen durumlar, insanların dışında var olan bir şey olarak görünmektedir. Toplumsal ilişkilerde, aslında, insanların iradeleri nesnelere cisimleşmiş gibi görünmekte; kişi toplumsal ilişkiler içinde gerçekleşen ve anlamını bulan kendi eyleminin bütünsel mantığını, kendi sınırlı pratiği içinde tanımlayamamaktadır. Sohn-Rethel'in ifade ettiği gibi, “*eylem toplumsal, zihinler şahsidir*” (Sohn-Rethel, 1978: 29). Buradaki konu, bir kapasitenin kendisinin, kapasitenin sınırlarına dair bilgiyi doğrudan sunmuyor oluşudur. Burada söz konusu olan, elbette sadece fiziki sınırlar değildir. Örneğin görebilen insan, ışık olmayan ortamda çıplak gözle göremeyeceğini bilen insandır; asıl mesele, ışığın varlığında dahi görme kapasitesinin sınırlı olmasıdır ve sosyal bilimcileri asıl ilgilendiren budur. Bir kapasitenin, o kapasitenin sınırlarını da oluşturuyor olması, sosyal bilimlerin temel açmazlarından birine işaret etmektedir.

12. Toplumsal İlişkiler ve Görüngüler: Bilmenin Gizlediği

Bilmek, açıklayıcı ve işlevli olduğu için, tanım gereği, neyi bilmediğimizi sormayı ihmal etme olasılığını içinde barındırmaktadır. Althusser'in klasik siyasal iktisada yönelik bir tespiti bu konuya ilişkin önemli bir çözümlenme içermektedir:

Ulaşmamız gereken sonuca ulaşmış bulunuyoruz ki buradan, bir *görmedeki gözden kaçırmanın* nedenini bulacağız: bilgi hakkındaki düşüncemizi bütünüyle yeniden yapılandırmalı, dolayimsız görüş ve okumaya dair ayna mitini terk edip, bilgiyi bir üretim olarak kavramalıyız. Siyasal iktisadın görmediği şey, önceden var olup da görebilecek olduğu, ama göremediği bir nesne değildir; bilme faaliyetinden önce var olmayıp bu faaliyet içinde kendisinin ürettiği bir nesnedir: Tam olarak, nesneyle özdeş olan üretimin kendisi. Siyasal iktisadın görmediği şey, *yaptığı* şeydir: Sorusu olmayan yeni bir yanıtın üretilmesi ve eş zamanlı olarak bu yeni yanıtta varsayım olarak içerilen yeni örtük bir sorunun üretilmesi. (Althusser, 1977: 24)

Althusser'in burada yaptığı tespit, klasik siyasal iktisatta emeğin değerine ilişkin yapılan tartışmayla ilgilidir. Siyasal iktisat, üretim faaliyetini gerçekleştiren emekçinin ücretine ilişkin sorgulamasında, ücretin, geçim araçlarının fiyatlarıyla bağlantılı olduğunu görmüştür. Buna göre, bir işçinin ücretinin, kendisinin ve ailesinin hayatını sürdürmesi için gerekli gereksinim maddelerini satın almaya yetecek düzeyde olması gerekmektedir. Aslında bu tespitin geçerliliği, kuramsal olmaktan çok pratik bir meseledir; çünkü burada ücret düzeyinin belirlenmesi, çalışacak insan gücünün hem bugün hem uzun vadede yeniden üretiminin sağlanmasının pratik koşullarına dayandırılmaktadır. İnsan gücünün devamlılığı, çalışacak insanların bedensel olarak yeniden üretimini gerektirdiği için, bu tespit pratik olarak anlaşılabilir ve açıklanabilir görünmektedir ve konunun daha fazla sorgulanmasına gerek duyulmaması bu nedenledir. Oysa konuya kavramsal düzeyde bakıldığında, çelişkili ya da en azından açıklanmayı gerektiren bir durum bulunmaktadır. Konunun, emek faaliyeti ile ücret arasındaki bağıntının kurulması olduğu unutulmadan, şu soruyu sormak gerekir: Bir işçinin ve genel olarak emeğin (gelecek nesilleri de kapsamak zorunda olduğu için) yeniden üretimi koşulları ile üretim aşamasında fiilen gerçekleştirilen emek faaliyetinin kendisi arasında nasıl bir bağıntı kurulabilir? Yanıt aslında nettir: Bu ikisi arasında doğrudan bir bağıntı bulunmamaktadır; çünkü fiilen gerçekleştirilen emek ile emeğin yeniden üretilmesi birbirini varsaymakla birlikte, yeniden üretimin *kendisi* ile fiilen *gerçekleşen emek* birbirinden ayrı şeylerdir. Bunun en iyi göstergesi, ücret düzeyinin belirlenmesini açıklayan koşulların, emek faaliyetiyle ilgisinin olmamasıdır.

Ücretin bu şekilde tanımlanması, işçiye ödenen bedelin, yapılan işle doğrudan bağlantılı olmadığını ortaya koymaktadır. Elbette işçiye bir ödeme yapılmasının nedeni, işçinin üretici faaliyette bulunmasıdır; ama ücreti *belirleyen* şey yapılan iş değil, işçinin kendisinin ya da yerini alacak nesillerin çalışabilmesi için yeniden üretimidir. Fiilen gerçekleştirilen emek faaliyeti, yapılan işe, üretilen nesneye vb. koşullara bağlı olmakla birlikte, ödenen ücretin bunlardan

bağımsız bir şekilde işçinin yeniden üretimi koşuluna bağlanmış olması, ücretin aslında gerçekleştirilen emek faaliyetiyle doğrudan bağlantılı olmadığını göstermektedir. Ücret ile emek faaliyeti arasındaki bağıntı, işçi ve kapitalist arasında piyasa düzleminde gerçekleştirilen mübadele bağlamında düşünüldüğünde, biçimsel olarak hukuki, pratik olarak fizikidir. İşçi, emek faaliyeti harcadığı için ücreti hak etmektedir; ancak ücretin düzeyi, işçinin ve onun yerini alacak nesiller açısından bedensel ihtiyaçlara göre belirlenmektedir.

İlişkinin bu şekilde kuruluyor olması, işçinin hak ettiği ücret *düzeyinin*, onun gerçekleştirdiği emek faaliyetiyle ilişkisi olmadığı, dolayısıyla işçinin değer yaratma sürecinin öznesi olmakla birlikte, yaratılan değer üzerinde bir hak sahibi olmadığını göstermektedir. İşçi ve kapitalist arasındaki hukuki ilişkinin doğası mülkiyet ilişkisinden türemekte, işçinin aldığı ücret, onun satmakta olduğu metanın değer büyüklüğü ile belirlenmektedir. Bu nedenle, siyasal iktisadın, ücreti, emek faaliyetinin karşılığı olarak tanımlaması, yanlış olmaktadır: Ücret, diğer herhangi bir metada olduğu gibi, onun değer büyüklüğü olarak belirlenmektedir.

Üretim araçları üzerindeki mülkiyet ilişkisinin doğasına göre belirlenen bu ilişki, işçiye hak doğuran ilişkinin değer yaratıldığı emek faaliyeti olmadığını göstermektedir: İşçinin geliri, kendi mülkü olarak piyasada sattığı şey olan emek gücü metasının fiyatı olarak belirlenmektedir. İşçi ile kapitalist arasındaki sözleşme, tamamen bu metanın satışı ve emeğin gerçekleşme koşulları ile ilgilidir. Bunun ötesinde, emek faaliyeti sonucu ortaya çıkan ürün ve yaratılan değer üzerinde işçinin bir hakkı bulunmamaktadır. Bu, işçinin bu süreç içindeki hak iddiasının, emek gücü sahipliğiyle sınırlı olduğunu, emek faaliyeti sonucu yaratılan değer miktarıyla hiçbir şekilde ilişkili olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu durumun fiili sonuçlarından biri, işçinin, fiili üretim sürecinin öznesi olmakla birlikte, *iktisadi faaliyet olarak* üretim sürecinin öznesi olmaması ve *bu sürecin* kontrolüne sahip olmamasıdır. Marx, bu nedenle, değer yaratma faaliyeti olarak emek ile bu faaliyeti fiilen gerçekleştirme kapasitesi olarak emek gücü arasında ayırım yapmaktadır. Böylelikle ücret, emeğin değil, emek gücünün karşılığıdır ve emek gücünün yeniden üretim maliyetine göre belirlenmektedir. Emek gücünün fiilen satılmasıyla, emek faaliyetinin, 'bu metanın tüketilmesi olarak' gerçekleşmesi arasındaki ayırım genellikle gözden kaçmakta; ikisi arasındaki kavramsal ayırım yapılamadığı için, ilişki, yanlış unsurlar arasında kurulmaktadır. Dahası, mesele sadece bununla sınırlı kalmamakta, ilişkilendirilmesi mümkün olmayan şeyler ilişkilendirilmektedir. Bunun en önemli iki nedeninden söz etmek mümkündür. Birinci olarak, bilginin kaynağının, *öncelikle* duyusal olarak algılanabilir evren olması; ikincisi, dışımızdaki dünyaya dair anlamlandırma ve açıklama eylemimizin ilk dolayımının, kendi pratiğimiz olmasıdır. Bu nesnel zemin ve öznel pratik, bilginin kaynağı olduğu kadar, bilginin sınanacağı zemini de

oluşturmaktadır. Bu nedenle, nesnel zemindeki pratiğimiz ve bundan türeyen ya da bununla bağlantılı bilgimizin doğası hakkında geliştirilmesi gereken şüphe, bilgi kuramının temel çıkış noktasını oluşturmaktadır (Pinkard, 1994: 4).

Ne var ki, toplumsal dünya hakkındaki bilgimize dair tartışma başlıkları, bu bağlamda bir şüpheciliği aşan yönere sahiptir. Bu konu, yukarıda Bhaskar'a atıfla bahsedilen sorunsalla ilgilidir: Toplumsal dünyaya ait görüngü ve süreçlerin bilinebilirliği, bizzat bu görüngü ve süreçlerin insanların ortak eyleminin bir ürünü olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla toplumsal ilişkiler dolayısıyla gerçekleşen nesnel pratik, duyuşal olanın ötesinde bir varoluş alanıyla da anlam ve gerçeklik kazanmaktadır. Örneğin metanın maddi doğasıyla tanımlı olan kullanım değerine karşılık, değerinin onun maddesine içkin olmaması, değere ilişkin algılamının nesnel dünyadan türemediğini göstermektedir. Duyularla algılanamayan şeylerin varlığı, toplumsal ilişkilerin nedenselliğiyle örtüşmektedir. Bunlar duyularla algılanamaz, çünkü ilişkidir; ama bunlar gerçektir çünkü bu ilişkilerin öznelere gerçek insanlar, konusu nesnel varlık ve süreçlerdir. İnsanlar, bu ilişkileri toplumsal öznelere olarak gerçekleştirirken maddi dünyanın kendisinde tanımlı olmayan bir nedenselliği ve nesnellığı bu süreçte yaratırlar.

Ücretin emek faaliyetiyle ilişkili olmamasına dair tespit, aynı zamanda, mübadeleye içkin olan eşitlik ilişkisi ile de bağımlıdır. Aşağıda da ele alınacağı gibi, mübadele, birbirinden tamamen farklı ürünlerin, nitel anlamda değer olarak eşitlenmesini varsaymaktadır. Bu eşitlenmenin doğasına bakıldığında, bunun fiziki dünya ile ve onun nesnelereyle (emek ürünleriyle) açıklanması mümkün değildir. Mübadele ilişkisi içindeki insanlar, değer ilişkisini yaratır ve bu ilişkiyi pratik olarak gerçekleştirirken, emek ürünlerini değer niteliğinin bizzat somut taşıyıcısı haline getirirler. Böylelikle emek ürünü değer niteliğini kazanır ve meta biçimini alırken, ürünün bu meta biçimi içinde gerçekleştirdiği hareketin nedenselliği, toplumsal ilişkinin, yani bağımsız üreticilerin ürünleri aracılığıyla ve ürünleri hakkında kendi aralarında kurdukları ilişkinin nedenselliği olarak gerçekleşir. Mübadelenin temelindeki eşitlik ilişkisi, mübadeleye konu olan nesnelere açıklanabilir bir şey değildir. Eşitlik, insanların mübadele eylemini birbirinden tamamen farklı ürünlerle, yani aralarında eşitlik kurulması mümkün olmayan ürünlerle gerçekleştirmesinin önkoşuludur. Ne ürünler, ne bu ürünleri fiziki olarak üreten emekler arasında bir eşitlik bulunmaktadır. Oysa ürünlere, birbirinin yerini alabilir 'iktisadi nesnelere' biçimini kazandırmak ve hepsini aynı niteliğin farklı unsurlarına dönüştürmek, fiilen mübadele ilişkisinde yaşanan şekliyle, bir eşitlik ilişkisi varsaymaktadır.

Bu eşitliği ne nesnelere kendisinde, ne de bunları üreten fiili, somut emeklerle açıklamak mümkündür. Eşitlik ilişkisinin somut emekler temelinde tanımlanmasının mümkün olmaması nedeniyle, somut emekler, tanım gereği çözümlenmenin dışında kalır. Eşitlik ilişkisi, somut emekleri dışlar ve genel olarak

eşitlik ilişkisini belirleyici kılar. Burada, bir kez daha, karşımıza, somuta indirgenmesi mümkün olmayan ama nesnel süreçler aracılığıyla gerçekleşen bir ilişki çıkmaktadır. Mesele esasında, toplumsal kategorilerin “basitçe bir nesneyle değil, toplumsal ilişkilerin tarihsel olarak belirli, ‘nesnel’ bir biçimiyle ilişkilidir” (Postone, 2003: 139). Toplumsal kategoriler belirli nesnelere somut ifade biçimi kazansa da, bir yönden ‘duyularla algılanamayan’ (Marx, 2011: 82) ya da ‘duyu-ötesi bir şey’ (Reichelt, 2005: 39) olarak varlık kazanmaktadır.

Somut emeklerin, yani üretimde fiilen gerçekleşen emeğin (maddi olan), iktisadi ilişki olarak yaşanan mübadelenin mantığını (iktisadi veya toplumsal olan) açıklayamıyor olması, iktisadi anlamda emekçinin kontrolünde olmayan emek faaliyetinin ücretle ilişkilendirilmesini imkansız kılan bir diğer unsurdur. Üretim sürecinde işçi ile ürün arasındaki ilişki, somut emek faaliyeti içinde, maddi anlamda kurulmaktadır. Somut emek faaliyeti içinde emekçi, doğrudan üretimin mantığıyla tanımlı bir sürecin öznesi olsa da; emekçinin, iktisadi niteliği içindeki ürünle, yani değer taşıyıcısı olarak ürünle ve onun piyasada mübadele edilmesiyle ilişkisi bulunmamaktadır. Emek ve ücret ilişkisine bakıldığında, ücret, aslında, bir mülkiyet ilişkisinden doğmaktadır. Bir emek faaliyeti olarak üretime bakıldığında, ücret, bu üretimin toprak ve üretim araçları dışındaki üçüncü unsuru olarak emek ile ilgili görünmektedir. İşçinin fiilen gerçekleştirdiği emek, üretim sürecinin zorunlu bir unsurudur. Oysa görülmektedir ki, ücret düzeyinin belirlenmesinin, bu emek faaliyetiyle doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Ricardo, ücret, rant ve kâr şeklindeki üç gelir kategorisini, üretim faktörleri olarak emek, toprak ve sermayenin ya da üretim araçlarının sahiplerinin toplam üründen aldıkları payla ilişkilendirmekteydi (Ricardo, 2008: 1). Ricardo ve diğer siyasal iktisatçılar, ücreti, buradaki tanımda olduğu gibi, emekle ilişkilendirmekteydiler. Ne var ki, buradaki mülkiyet ilişkisi, sadece bir hak doğurmaktadır ve bu hakkın, üretim faaliyetinin kendisiyle yani emekle doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle, emekçi, ‘emeğinin hakkı’ olarak emeğiyle yarattığı değer ölçüsünde değil, satmakta olduğu şeyin, yani ‘emek gücü’nün değeri ölçüsünde ücret elde etmektedir. Ücrete hak doğuran şey, fiilen gerçekleşen faaliyet olarak emek değil, satılan meta (emek gücü) üzerindeki hak sahipliğidir. Bu nedenle, değer yaratıcı faaliyet olarak emek ile satılan meta olarak emek gücü arasındaki ayrımı görmek, toplumsal bir ilişki olarak ücreti çözümlenmede temel niteliktedir. Burada doğrudan gözlemlenebilir olan ile gözlemlenebilir olanı ortaya çıkaran ilişki ayrımı, temel bir metodoloji meselesi olarak belirlemektedir.

3. İktisat ve Gerçek Soyutlama

Burası, bir yönüyle, toplumsal bilimlerle fen bilimlerinin ayrıştığı noktalardan biridir. Toplumsal bilimcilerin, fen bilimlerinde olduğu gibi,

kendilerine gözlemlenebilir görüngüler araması doğal görünmektedir. Bu arayışın en fazla olduğu alanların başında, muhtemelen iktisat gelmektedir. Her şeyin nicelleştirilebildiği; hatta yaygın bir kanıya göre nicelleştirilmesi gerektiğinin varsayıldığı bu disiplin, bu açıdan, toplumsal bilim metodolojisine dair tartışmaların en hassas alanlarından biri olarak görülebilir. Nicel veri mutlaka fiziki nesnelere varsaydığı için, iktisadın bu konuda bir üstünlüğe sahip olduğunu düşünmek mümkün. Ne var ki, bu üstünlük, aynı zamanda toplumsal bilim olarak iktisadın zayıf noktasını oluşturmaktadır; çünkü nicelleştirmeyi mümkün kılan bir akıl yürütmeye, yani sayabilmeyi mümkün kılacak bir soyutlamayla, iktisadın ‘nesnelere’, kendileri olmaktan çıkmaktadır. Örneğin birbirinden tamamen farklı ‘beş’ cismi sayabilmek için, onları kendileri kılan özelliklerden soyutlayıp sadece fiziki varlıklara indirgemek; ‘bir’ elma ile ‘bir’ armudu ‘iki adet meyve’ olarak sayabilmek için bunları ‘aynılaştırmak’ gerekmektedir.

Ancak iktisadın temel sorunu, bu disiplinin nesnelere sayılabilmesini mümkün kılan bir soyutlamayla, ‘nesnelere kendileri’nin çözümlemeye dışsallaştırılması değildir. Yani sorun, x kg. şeker ile y kg. tuzun fiyatlarını eşitleyerek, kullanım alanları itibarıyla birbirinin yerini alması mümkün olmayan iki nesneyi, birbiriyle ikame edilebilir varlıklara dönüştürmenin ötesindedir. Kullanma alanları birbirinden tamamen farklı ama fiyatları birbirine eşit olan n sayıda ürünün piyasa düzleminde birbiriyle ikame edilebilir varlıklara dönüşmesi, insan aklının bir oyunu değildir. Tersine, insan aklı, bunu zorunlu ve mümkün kılan bir toplumsal ilişkiyle bu durumu doğal bir şey olarak algılayabilmektedir. İktisat gibi toplumsal bilim disiplinlerini sorunlu kılan şey, her şeyi nitel olarak aynılaştıran bu soyutlama değil, bu soyutlamanın gerçekleştiği toplumsal pratiğin algılanış biçimidir. Metanın bir özelliği olarak değer metadan ayrışması, iktisadi ilişkiler açısından bir zorunluluktur; ancak sorun, iktisadın bu ayrışmayı bir ilişkinin *sonucu* olarak görmeyip, fiyatı ve onun para olarak ‘cisimleşmesini’ kavrayamaması durumunda ortaya çıkmaktadır.

Ancak meta ... değerinden farklı olduğu için, değer olarak varoluşu onun ürün olarak varoluşundan farklıdır. Onun değer olma özelliğinin fiziksel varlığından ayrı bir varoluşa sahip olması sadece mümkün değil, zorunludur da. Neden? Çünkü değer olarak metalar birbirlerinden yalnızca nicel olarak farklıdır; dolayısıyla her metanın kendi değerinden nitel olarak ayrışabilmesi gereklidir. Bu ayrışabilirlik, fiili mübadelede gerçek bir ayrılmaya dönüşmek zorundadır; metaların fiziksel farklılıkları ile onların iktisadi olarak eşit oluşları arasında bir çelişki oluşmak zorunda olduğu için ve bunların her ikisi, meta ikili bir varoluşa sahip olduğunda, bu ayrışabilirlik, fiili mübadelede gerçek bir ayrılmaya dönüşmek zorundadır ... (Marx, 1973: 141)

Her tür ürünün—para aracılığıyla—birbiriyle mübadele edildiği ve bu bağlamda aynı varoluşun momentleri ya da aynı tözün “farklı ‘durumları’ veya ‘bireyleşmeleri’” (Meaney, 2002: 42) haline geldiği piyasa alanı, bu soyutlamanın gerçekleştiği yerdir. Ürünlerin *kendileri olarak* varoluşlarıyla tamamen çelişen bu durum, toplumsal pratiğin doğasından türemektedir. Bu nedenle, bu toplumsal gerçekliğin kendisinde bir yanılısama aramanın anlamı bulunmamaktadır. Toplumsal bilimlerin, toplumsal hayatın bu tür pratiklerinde zaten var olan bu durumu kavramsallaştırması, çözümlemenin kaçınılmaz yönünü oluşturmaktadır. Örneğin iktisat, bu kavramsallaştırmayı, ‘değer’ olarak yapmakta ve onu parada somutlaştırmaktadır. İşin esasına bakıldığında, bu kavramsallaştırma bir yönüyle düşünsel bir faaliyet olarak görünse de, iktisat aslında sadece var olan şeyi kavramsallaştırmakta, bizler için ‘bilinen’ bir şeye dönüştürmektedir. Bir başka deyişle, ilişkilerden türeyen kavramlar aracılığıyla ilişkileri ‘bilenebilir’, ‘kendisi hakkında düşünülebilir’ şeylere dönüştürmeye çalışmaktadır.

Ancak buradaki bilgi kategorisi olarak kavramlar, iki yönlü bir niteliğe sahiptir: Nesnel ve öznel. Nesnel yön, yukarıda vurgulanmaya çalışıldığı gibi, bu kavramlara karşılık gelen durumlardan, toplumsal ilişkilerin kendisinden türemektedir. İktisadi nesnelere ortak özellikleriyle tanımlı oldukları tespitini yapabilmemizin nedeni, piyasa düzleminde yer alan iktisadi varlıkların nicelleştirilebilmesidir. Konuya, ellerindeki ürünü mübadele eden iki kişi açısından bakıldığında da görülmektedir ki, bu ürünleri ortaya çıkaran somut süreçlerin ikamesi sözcüğün gerçek anlamıyla imkansızken, bu süreçlerin sonucunda ortaya çıkan ürünler, fiyatlarının aynı parasal büyüklükle ifade edilebilmesiyle, birbirlerinin yerini almaktadır.

Her bir ürünün “varoluşu nicel bir belirlenimin işlevi olduğu için, bu anlamda bunlar, birbirlerine göre ‘farksızdırlar’” (Meaney, 2002: 42). Aynı fiyata sahip bütün ürünler, para aracılığıyla birbirinin yerine geçebilmektedir. Burada kritik olan konu, elbette, bu ürünlerin birbirinin karşısına eş değerler olarak çıkmasıdır. İşte ilişkinin bu momentinde gerçek bir soyutlama söz konusudur: *Kendileri olarak* birbirinin yerini alması imkansız olan iki şey, insanlar arasındaki ilişkide, bu ilişkinin mantığı gereğince özdeşleşmektedir. Bu özdeşleşme, paragrafin başındaki ‘nesnel yön’ olarak tanımlanan şeyle ilgilidir ve tamamen toplumsal pratiğin kendisinden türemektedir. Eğer böyle bir durum olmasaydı, ürünlerin birbirinin yerini alması mümkün olmazdı. Aslında, mübadelenin para aracılığıyla gerçekleşmesinde, bu nesnellik somut olarak tecrübe edilmektedir. Ürünlerin her ikisinin de, *hem nitel hem de nicel anlamıyla olmak üzere* ‘aynı para’, yani *aynı cins şey* ile mübadele edilmesi, özdeşleşmenin, yani piyasadaki ürünlerin aynı niteliğin farklı unsurları ya da momentleri olarak görülmesinin nesnel temelini oluşturmaktadır.

Bilgi kategorisi olarak kavramların öznel yönü, toplumsal bilim disiplinlerindeki metodoloji sorunsalının esasını oluşturmaktadır. Kavramlar bir kez toplumsal ilişkileri tanımlayan kategoriler olarak türetildikten sonra, sadece bir nesnellığı ifade eden şeyler olmaktan çıkar, aynı zamanda, öznel açıdan, deyim yerindeyse bir tür ‘algı araçlarına’ dönüşür. Örneğin bir ürünün fiyatına dair bilgi, ürünün ne kadar parayla satın alınabileceğine, yani bir toplumsal ilişki olarak satın alma işleminin nasıl gerçekleşeceğine dair bir bilgidir. Fiyat, bir kavram olarak, toplumsal bir ilişkinin içeriği hakkındaki bilgimizin niteliğinden bağımsız olarak, bir toplumsal eylemin gerçekleşme biçimine dair bir yönergeye dönüşmektedir.

Burada altı çizilmesi gereken şey, fiyatın, para aracılığıyla, kavramsal bir şey olmaktan çıkıp somutlaşmış olmasıdır. Fiyat, artık, belirli bir nicelik olarak tanımlıdır ve nicelik görüngüsünün her ifade biçiminde olduğu gibi, insanlardan bağımsız elle tutulur bir şeye dönüşmesi olarak, nesnelleşmiştir.

Paranın görünüşünü oluşturan şey, onun şekli ve boyutu ile üzerine damgalanmış sembollerdir; kısacası, parayı taşınabilen, harcanabilen ve elde edilen bir şeye dönüştüren her şeydir. Ancak bu şeyi değer ve eş değer olması anlamında ‘para’ kılan şey, görülebilen veya hissedilen ya da sayılabilen veya diğer türlü algılanabilen tüm özelliklerden kesin olarak farklı bir niteliktir. (Sohn-Rethel, 1978: 6)

Elbette “değerin görünüş biçimi paradadır. ... Ancak bu, değer para *olduğu* anlamına gelmez: ne var ki böyle *görünmek* zorundadır” (Lange, 2019: 32). Nesnelleşme, toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesi için zorunludur; ama bu zorunluluk, nesnel süreçlerin çözümlenmesinde öznel yanılsamalara neden olmaktadır. Bu konu, kavramların bilgi kategorisine dönüşmesinin öznel yönü ile ilgilidir.

Toplumsal ilişkilerin doğasından türeyen çelişkiyi şu şekilde ifade etmek mümkündür: Toplumsal ilişkilerin nesnellüğünden türeyen kavramlar veya kavramların karşılık geldiği durumlar, temelde bir süreci ve dolayısıyla bir ilişkiyi tanımlarken, bu kavramların bir bilgi kategorisine dönüşmesiyle, *bu* kavramların gerçekliği belirli bir momentte tanımlı hale gelmektedir. Fiyat bir ilişki olsa da, toplumsal ilişkilerin özneli açısından nicel olarak ifade edilmiş ve belirli bir parasal büyüklükte somutlaşmış bir kategoridir. Fiyat örneğinin gösterdiği gibi, toplumsal ilişkilerin doğasında var olan soyutlama, toplumsal pratiğin özneli açısından somutlaşmış, elle tutulur bir nesneye dönmüştür. Tarihsel perspektiften bakıldığında, bir nesnenin ‘x lira’ olması tamamen bir soyutlamayken, belirli bir momentte hayatın somutluğu olabilmektedir.

Toplumsal ilişkilerden türeyen soyutlamanın tüm soyut içeriğini barındıran kavramlar, pratiğin içindeki insanlar açısından, somutlaşmaktadır. Bunun bir yönüyle epistemolojik bir sorunsal olduğu açıktır; çünkü ilişki, nesnel

varlıklara dair bir soyutlama aracılığıyla gerçekleşirken, bu soyutlamanın kavramları, ilişkinin taraflarının algılamasında somut nesnelere dönüşmektedir. Toplumsal pratiğin öznelere açısından epistemolojik sorunsal, aslında toplumsal ilişkilerin ontolojisindeki çelişkinin bir sonucudur.

Bu çelişkinin unsurlarını şu şekilde tanımlayabiliriz: Birincisi, nesnelere tikelliği ile toplumsal ilişkiler içinde nesnelere aynı nitelikte şeyler olarak tanımlanması arasındaki çelişkiyle ilgilidir. Bizim dışımızdaki nesnelere her biri kendi içinde 'biricik' olmakla birlikte, toplumsal ilişkiler içinde bu nesnelere, yukarıda açıklandığı gibi, ortak bir özellik temelinde 'aynılaşmaktadır'. İkincisi, toplumsal ilişkilerin, aynı ilişki içinde karşılıklı belirlenim içinde olan ve aynı ilişkiyle tanımlı özellikler yaratması ile öznelere bu ilişki içinde kendilerini algılayış tarzı arasındaki çelişkiyle ilgilidir. Özellikler, ilişkinin karşılıklılığı ile belirlenmekle birlikte, öznelere, kendilerini, diğerlerinden bağımsız olarak tüm sürecin faili olarak algılamaktadır. Özelliğin bu içeriğinden kaynaklanmak üzere, öznelere, bir ilişki olarak *toplumsal nesnellik değil* ama tekel varlıklar olarak *nesnelere, toplumsal kategoriler olarak* kendilerine dışsallaştırmaktadır. Bir başka ifadeyle, ilişkiye dışsallaşması mümkün olmayan özne, ilişkiden türeyen kategorileri *nesnelere olarak* kendine dışsallaştırmaktadır. Buna ilişkin en güzel örneklerden biri, paranın bir nesneye dönüşmesinde yaşanmaktadır. Özne, paraya hareket kazandıran eylemin faili olmasına karşın, kendisi, bu eylemi gerçekleştirmesini mümkün kılan toplumsal ilişkiyi algılayamamaktadır.

Burada öznelere-arası bir gerçeklik olarak tanımlı nesnellik (Backhaus, 1992: 63), öznelere göre aşkın bir şeye dönüşmekte, öznenin eylemi, iradi olmak ile dışsal bir yasaya tabi olmak arasındaki çelişkiyi tüm boyutlarıyla yansıtmaktadır. Eylem, kişinin belirli bir momentteki amacını gerçekleştirirken, aynı zamanda toplumsal bir yapının yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Bu aşkınlık durumunu yansıtan paranın gücünün kaynağının da aranacağı yer burasıdır: Değer ilişkisinin evrenselliği, bireyler üzerinde bir yasa gibidir; para, bu yasallığın somut yaptırım gücü olarak belirmektedir. Para, örneğin bir satın alma eyleminin nedeni ve güç kaynağı olarak bir pratiği başlatırken, bu güç doğrudan para nesnesine aitmiş gibi görünmektedir. Para sahibi, cebindeki paraya sahip kişi olarak, aynı zamanda bu güce doğrudan sahipmiş gibi görünse de, paranın, kişi açısından kaynağı belirsiz gücü, aynı zamanda kişiyi egemenliği altına almaktadır; çünkü paraya sahip olmak, her zaman için, nesnel bir varlık olarak paraya sahip olmak demektir. Nesne olarak paraya sahip olmak, kişi açısından bir erişebilirliği ifade ettiği ölçüde, para olarak nesnenin sahip olduğu gücün kaynağının kendisi olmadığını bilmek (ve aynı zamanda kaynağının ne olduğunu bilmemek), yok olması imkansız bir tedirginlik nedenidir.

Para, sınırlı niceliğiyle, sınırlı bir güç demektir; kişi, parayı nesne olarak kendi başına çoğaltma kapasitesine sahip olmadığı için, bu gücü artırmanın yolu, gücün sınırlarını zorlamak ve aşmaktır; yani 'nesnesiyle tanımlı şey olarak para'

düzleminden, nesnenin para olarak tanımlandığı *ilişki* düzlemine geçilmesi gereklidir. Paranın gücünün—yani niceliğinin—artırılması, nesneyi para kılan süreçlerin gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Burası, parayı para kılan, nesneye para olma özelliği kazandıran ve bu özellikleriyle nesneyi toplumsal gücün somutlaşmış biçimine dönüştüren ilişkiler alanıdır. Burada özne, toplumsal varoluşuna ait özellikleri, özneler-arası ilişkiler dolayısıyla elde etmekle birlikte, kendini bu aşkın düzlemde tanımlayamadığı sürece, parçası ve faili olduğu ilişkilere boyun eğer bir durumda kalacaktır.

İktisatçı, benzer bir boyun eğiş halini, kuramsal alanda yaşamaktadır. İktisadi ilişkileri, onların nesnelleşmiş biçimleriyle çözümleyen iktisatçının ya da genel olarak toplum bilimcinin durumu; kişinin, para nesnesinin, kaynağını bilmediği gücü karşısındaki durumundan bir anlamda farklı değildir. Ama kuramın toplum içindeki yerine bağlı olarak, burada bunun ötesine taşan anlamlar da söz konusudur; çünkü kişi açısından bilinmez olan, toplum bilimcinin elinde tam anlamıyla fetişleşmektedir. Dahası, toplum, “iktisadi görünüşü içinde ... zorunlu olarak görünmez” hale gelmektedir (Bonefeld, 2014: 54); çünkü toplumsal ilişkilerden türeyen görüngü, bu ilişkileri gizlemektedir.

Temel sorun, toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesi olarak varlık bulan bir süreci, nesnelere ait özellikler şeklinde indirgemektir. Örneğin iktisatçı gözünden mübadele edilebilirlik niteliği, emek ürününün bir niteliği olarak tanımlanmaktadır. Oysa bu toplumsal özellik, maddi bir varlıkta, emek ürününde tanımlanabilir bir şey değildir. Toplumsal niteliklerin maddi varlıklarla ilişkisi, onların bize ‘görünme biçimiyle’ yani bizim için *duyusal olarak da* algılanabilir oluşuyla ilgilidir. Toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesi sürecinde, ortada *gözlemlenebilir* şey olarak, sadece, toplumsal niteliklerin üzerine yapışmış gibi görüldüğü maddi varlıklar vardır. Örneğin para ile ürünün mübadelesinde *gözlemlenebilir tek şey*, bizzat paranın ve ürünün kendisi ve bunların hareketidir. Toplumsal bilimci ya da daha özelden konuşacak olursak iktisatçı, böyle gözlemlenebilir nesnelere aramakta, bunları nicelleştirmekte ve çözümlemesini bu şekilde yapmaktadır. Oysa temel soru şudur: Toplumsal bilimci ilişkilerin doğasını mı, ilişkilerin görünme biçimini mi çözümlemelidir?

Bu soruya verilecek yanıtlar arasında bir geçişkenlik olduğunu düşünmek mümkünse de, bu yanıt arayışında iki farklı öznel algılama ve yaklaşımın söz konusu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bir başka ifadeyle, bu soruya yanıt arayışının, aynı kişide somutlaşsa dahi ayrı öznelliklerde varlık bulacağı açıktır. Konuyu fiyat örneği temelinde ele almaya devam edebiliriz. Bir nesnenin, mübadelede, el değiştirme şeklinde gerçekleştirdiği hareketi, bu eylemin asıl faili olan kişiden ayrı düşünmek mümkün değildir. Hatta kesin konuşmak gerekirse, bu eylem nesneye değil, insana aittir; çünkü nesne hareket ediyor olsa da, hareketin fiili gerçekliği dışındaki tüm içeriği insanlarla tanımlanabilir niteliktedir. Bu nedenle, nesnenin *bu hareketiyle ilgili* tüm süreçleri, insanlar

arasındaki ilişkinin bir tezahürü olarak görmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, iktisatçıların sürekli inceledikleri fiyat hareketleri, aslında nesnelere dair değil, süreçte yer alan insan unsuruna dair bir gözlemdir. Çünkü örneğin bir ürünün fiyatının başka bir ürüne göre yükselmesi demek, belirli bir anda ve piyasada gerçekleşen fiyatlar temelinde tanımlı değer stoku içinden, fiyatı yükselen ürün sahibinin daha büyük bir pay alması demektir. Şu ya da bu nedenle ortaya çıkan bu sonucu, fiyatı yükselen ürünle açıklamak mümkün değildir. Ürünün fiyatı ile tüm ürünler arasında tanımlı olan fiyat ilişkisi, bir toplam ile onun bir unsuru arasındaki ilişki bağlamına oturmaktadır. Bir ürünün belirli bir fiyatını temsil eden belirli bir para miktarı ile toplam para miktarı, bu bağlamın somut içeriğini oluşturmaktadır ve burada *ilişki olarak ya da toplumsal bir kategori olarak para*, para miktarlarıyla ifade edilen sürecin toplumsal içeriğine dair önemli bir bilgi sunmaktadır.

Ürünün fiyatı kısmılığı temsil ederken, para bütünselliği temsil etmektedir. Para olmadan tanımlanması ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fiyat, tek bir ürünle ilişkili bir kavram gibi görünmektedir. Oysa fiyat, ilişkiyi varsayar. Tek bir fiyat, ürün fiyatlarının bütünlüğü *içinde* ve bu bütünsellik dolayısıyla tanımlıdır. Ürün fiyatı cinsinden tanımlı tüm değişimler, aslında bütünselliğin dolayısıyla gerçeklik bulur. Para, bütünselliğin zorunlu varoluş biçimi olarak, tüm ürünlerin fiyatlarının birbiriyle ilişkili olmasının *somut* biçimidir. Bu haliyle fiyat, tekil varlıklarla ilişkili gibi görünürken, tüm fiyatların ifade edildiği para, fiyatları bağlamında tüm varlıkları kapsayan bir evrensellik durumuyla ilişkilidir. Fiyat, bir ürünün tüm parasal varlıklar içindeki tekil varoluşunu ifade eder: Bir ürünün fiyatı, ona özgü ve onunla tanımlı bir niteliğe dönüşür. Örneğin “1 kalem = 5 liradır” ifadesinde, belirli bir nicelik olarak fiyat, kaleme ait bir özellik olarak görünmektedir. Tekil ürünlerin fiyatlarını her bir ürün temelinde tanımlı bir şey olarak almak, bu sınırlı bakış açısından mümkün olduğu gibi, işlevseldir de. Bir ürünün tanımlı fiyatı, o ürünün konu olduğu iktisadi ilişkilerin gerçekleşmesini mümkün kıldığı ölçüde anlamlıdır.

Diğer taraftan, her bir fiyat için böyle bir tanım mümkün görünmektedir. Bir ekonomide belirli bir anda satışa sunulmuş tüm ürünler, kendi başlarına bir fiyatla tanımlı varlıklar gibi görünmektedir. Her varlığın bir ilişkiden türeyen özelliğinin, aynı zamanda tüm varlıklara dışsal bir varoluşa sahip olması zorunludur. Her şeyin belirli bir niteliği, kendisi dışında bir şeyle, bir süreç veya ilişkiyle kazandığı bir durumda, tek tek her varlık için geçerli olan şeyin, tüm varlıklar için eş zamanlı olarak geçerli olması mümkün değildir.

Her meta sahibi metasını yalnızca kullanım değeri kendi ihtiyacını giderecek olan bir başka meta karşılığında elden çıkarmak ister. Bu açıdan bakıldığında, onun için mübadele yalnızca bireysel bir süreçtir. Diğer yandan, meta sahibi, kendi metasını, bir diğer metanın sahibi için kullanım değeri olsun olmasın, değer olarak, yani kendisinin istediği aynı değerdeki

bir diğer metaya çevirerek gerçekleştirmek ister. Bu açıdan bakıldığında, mübadele onun için genel bir toplumsal süreçtir. Ama aynı süreç eş zamanlı olarak bütün meta sahipleri için yalnızca bireysel ve aynı zamanda yalnızca genel ve toplumsal olamaz. (Marx, 2011: 95)

Bu nedenle, her bir metanın kendisiyle tanımlı bir özellik gibi görünen fiyatın, başka bir şeyle ilişkiden doğduğunu kavramsallaştırmak gerekiyor. Tüm ürünler için geçerli olanın, bu ürünlerin dışında bir şey olarak vücut bulması zorunludur. Bir başka deyişle, eğer tüm ürünler ortak bir niteliğin farklı momentleri ya da belirlenimleri ise, bu niteliğin, *hepsinin dışında* bir şey olarak varlık kazanması gerekmektedir. Burada düşünsel olarak ifade edilen şey, aslında toplumsal bir ilişkinin kavramsallaştırılmasıdır ve bu ilişkinin gerçekleşmesi zorunludur. Onun için ‘bir nesne’, tüm ürünlerde ortak olan bir özelliğin *kendisi olarak* varlık bulmaktadır. Bu varlık, paradır. Para, bu bağlamda, ürün fiyatındaki tekil ilişkilerin ilişkisidir; ya da başka bir ifadeyle, tekil varlıkların kendi içinde bir ilişki gibi görünen şeyi, ilişkiselliğin bir momenti haline getirmektedir. Örneğin “x ürününün fiyatı y’dir” şeklindeki cümlede fiyat ürüne içkin bir şeymiş gibi görünmektedir; oysa bu ürünün fiyatı, ürünün tüm diğer ürünlerle ilişkisinin dolayısıyla tanımlanabilir bir şeydir ve her şeyden önemlisi, fiyatın nicel olarak ifade edilebilmesi, ‘fiyatlar içinde bir fiyat’ olarak mümkündür. Fiyatlar üzerine ve fiyatlar üzerinden yapılan çözümlerlerde bu kavramsal içerik göz önünde bulundurulmadıkça, yüzeyde görünen ile onu mümkün kılan ilişki arasındaki bağıntı kurulamamış, temel bir metodolojik mesele gözden kaçırılmış olmaktadır.

Sonuç

Yazıda iki temel örnek üzerinden bir tartışma yapıldı. Birinci olarak emek faaliyetinin kendisi ile ücret arasındaki ilişkinin kavramsal olarak yanlış kurulduğu ele alındı. Buna göre emekçinin gerçekleştirdiği emek faaliyeti, iktisadi içeriğiyle, yani bir değer yaratma faaliyeti olarak alındığında, yaratılan değer ile ücret arasında hiçbir bağıntı olmadığı görülmektedir. Emek ile ücret arasında bir bağıntı kurma yönünde duyulan kuramsal gereksinim, yüzey görüngülerini aşan bir yaklaşıma dönüşmediğinde, bu durum, bir metodoloji sorunsalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ücret ilişkisinin tanımlı olduğu alan ile emek faaliyetinin gerçekleştiği alanın ayrı olması, ücretin düzeyine ilişkin tartışmanın ücreti doğuran ilişkinin yerine konmasına neden olmaktadır. Ücret düzeyinin belirlenmesini odağa alan bu çözümlene tarzı, toplumsal ilişkilerin esasının kavranmasına engel olmaktadır. Böylelikle, nicel çözümlenmeyi bilimsellik ölçütü sayan anlayış, paradoksal olarak, ilişki olarak ücretin varoluş alanına, yani ücreti doğuran ilişkiye dair bilgiye yabancılaşmaktadır. Yönteme ilişkin tartışmalar gözlemlenebilir ve nicelleştirilebilir olanla sınırlı kaldıkça, bu

metodolojik sorunsal, bilincine varılmadığı için aşılması imkansız bir kuramsal boşluk ve yanılsamaya neden olmaktadır.

Yazıda ele alınan ikinci örnek fiyat ilişkisiydi. Fiyatın bir çözümleme aracı kılınması ile fiyatı doğuran ve belirleyen ilişkinin çözümlemeye dışsal kılınması, iktisadi çözümlemede karşımıza çıkan bir ikinci çelişkiyi oluşturmaktadır. Bu çelişki, kendini, paranın tanımlanmasında bir boşluk olarak, para ile fiyat arasındaki ilişkinin kurulamaması şeklinde göstermektedir. Bu sorunun bir diğer boyutunu, belirli bir momentteki nicel belirlenimi içinde tanımlı olan fiyatın tekil bir ürünü niteliyor oluşunun arka planında, tüm ürünlerin fiyatlarının eşzamanlı olarak tanımlandığı bütünsel bir süreci varsaydığının görülememesi oluşturmaktadır. Diğer taraftan, tekil fiyatların belirlenmesi ve ifade bulması işlevini gerçekleştiren paranın, aslında bir ilişki temelinde tanımlı oluşunun ve 'bu ilişkinin gerçekleşmesi olarak' bir varoluşa sahip oluşunun görülememesi, fiyat görüngüsünün yanlış çözümlenmesine neden olmaktadır. Bu yanlış çözümleme, fiyat olarak görünen şeyin gerçekte ne olduğunun anlaşılabilmesinin nedeni, tüm ürünleri fiyat cinsinden nitel olarak eşitleyen sürecin toplumsal içeriğinin de anlaşılabilmesine neden olmaktadır. Bunun sonucu, fiyatlar üzerinden yapılan nicel çözümlenmelerin, fiyatları ortaya çıkaran ilişkilerin çözümlenmesine alan bırakmayan bir metodoloji sorununa dönüşmesidir.

Yazıda, metodoloji konusunun, belirli bir disiplinin içinden yürütülmesinin sınırları vurgulanmaya çalışılmıştır. Toplumsal pratik içinde karşımıza belirli somut görüngüler olarak çıkan belirli kategorilerin gerçekliğine ve dolayısıyla tarihselliğine ilişkin bir tartışma, her zaman farklı düzeyde soyutlamayı gerektirmektedir. Bu soyutlama düzeyi, bu somut kategorileri doğuran toplumsal ilişkilerin ne olduğuna dair çözümlemedir. İktisadi araştırmada doğru bilgiye ulaşma ve doğru çözümleme tarzını bulma tartışması olarak metodoloji konusu ile iktisadi ilişkilerin gerçekliğini tartışma konusu yapmak arasındaki kategorik ayırım, metodoloji tartışmasının sınırlarını ortaya koymaktadır. Bu yazıda bu sınır, belirli iktisadi kategoriler temelinde tanımlanmaya çalışılırken, asıl meselenin, var olan yöntemlerin yerine bir yenisinin konması olmadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken, toplumsal ilişkilerin bilinebilirliğinin tarihselliği ile bu ilişkilerin öznelere açısından mümkün olmasının toplumsal ontolojiye dair bir kabul olarak alınmasının, belirli türde bir bilme biçiminin ve onun metodolojisinin sınırlarını sorgulamanın kapısını araladığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Althusser, Louis (1977), *Reading Capital* (Londra: New Left Books) (çev. Ben Brewster).
- Backhaus, Hans-Georg (1992), "Between Philosophy and Science: Marxian Social Economy as Critical Theory", Bonefeld, Werner, Richard Gunn ve Kosmas Psychopedis (Der.), *Open Marxism: Volume I: Dialectics and History* (Londra: Pluto Press): 54-92.
- Bhaskar, Roy (2008), *A Realist Theory of Science* (Londra: Routledge).
- Bonefeld, Werner (2014), *Critical Theory and the Critique of Political Economy: On Subversion and Negative Reason* (New York: Bloomsbury).
- Gulbenkian Komisyonu (2003), *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor* (İstanbul: Metis) (Çev. Şirin Tekeli).
- Hobsbawm, Eric (1999), *Tarih Üzerine* (Ankara: Bilim ve Sanat) (Çev. Osman Akinhay).
- Jappe, Anselm (2013), "Sohn-Rethel and the Origin of 'Real Abstraction': A Critique of Production or a Critique of Circulation", *Historical Materialism* 21 (1): 3-14.
- Lange, Elena Louisa (2019) "Form Analysis and Critique: Marx's Social Labour Theory of Value" Peter Osborne, Eric Alliez ve Eric-John Russell (Der.), *Capitalism: Concept, Idea, Image: Aspects of Marx's Capital Today* (London: CRMEP Books): 21-35.
- Marx, Karl (2011), *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, 1. Cilt, (İstanbul: Yordam) (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan).
- Marx, Karl (1973), *Grundrisse: Foundations of the Political Economy* (London: Penguin) (Çev. Martin Nicolaus).
- McCarthy, George (1988), *Marx' Critique of Science and Positivism: The Methodological Foundations of Political Economy* (Dordrecht: Kluwer).
- Meaney, Mark E. (2002), *Capital As Organic Unity: The Role of Hegel's Science of Logic in Marx's Grundrisse* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers).
- Pinkard, Terry (1994), *Hegel's Phenomenology: The Sociality of Reason* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Postone, Moishe (2003), *Time, Labor, and Social Determination: A Reinterpretation of Marx's Critical Theory* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Reichelt, Helmut (2005), "Social Reality as Appearance: Some Notes on Marx's Conception of Reality", Bonefeld, Werner ve Kosmas Psychopedis (Der.), *Human Dignity: Social Autonomy and the Critique of Capitalism* (Aldershot: Ashgate): 31-67.
- Ricardo, David (2008), *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri* (İstanbul: İş Bankası Yayınları) (Çev. Barış Zeren).
- Searle, John R. (1983), *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Sohn-Rethel, Alfred (1978), *Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology* (London: MacMillan Press).